

Jean-François Cottier, *Anima mea: Prières privées et textes de dévotion du Moyen Age latin. Autour des Prières au Méditations attribuées à saint Anselme de Cantorbéry (XI - XII siècle)*,

Turnhout, Belgia: Brepols Publishers 2001, stron 326

(Kolekcja: *Recherches sur les rhétoriques religieuses*, 3)

Średniowiecze wzbudza od dawna, a szczególnie w ostatnich dziesiątkach lat, ciekawość naukowców, którzy przeszukują dokumenty historyczne i studiują traktaty naukowe, aby zgłębić sekrety i skomplikowane losy epoki tak dalekiej i na pozór bardzo tajemniczej. Może tym, co przyciąga jednak najbardziej, jest mentalność, dusza ludzi Średniowiecza, która zdaje się być bardzo różna od tej człowieka naszej epoki, a przede wszystkim ciągle jeszcze mało znana. Aby zaspokoić to pragnienie poznania i zrozumienia, trzeba byłoby studiować teksty napisane przez przedstawicieli epoki Wieków Średnich, w których opisują oni swój stosunek do otaczającego ich świata, do drugiego człowieka i do... Boga. Wiadomo bowiem, że ten ostatni wymiar charakteryzuje w sposób znaczący średniowieczną mentalność i determinuje stosunki społeczne epoki. Znakomitym środkiem do poznania średniowiecznej duszy mogłoby być zatem studium modlitwy postaci takiej, jak św. Anselm z Canterbury (1033–1109), który przeżywał swoją

relację do Boga w sposób świadomy i swoją inteligencją starał się przeniknąć racjonalne podstawy prawd wiary.

Św. Anselm jest postacią dobrze znaną historykom: urodzony w roku 1033 w Aosta (Północne Włochy) w zamożnej rodzinie Gandulfa i Ermenbergi, po śmierci matki porzuca dom rodzinny, aby zostać mnichem benedyktyńskim w Le Bec, w sławnym klasztorze Normandii. Najpierw uczeń, a potem następca Lanfranco z Pavia, zostaje przeorem a później opatem klasztoru (1078), i w roku 1093 arcybiskupem i prymasem w Canterbury. Podczas swoich rządów biskupich popada w konflikt z Wilhelmem II Rudym, królem Normanów, następnie z królem Henrykiem I, i musi pozostać przez długi czas poza stolicą biskupią. W końcu, po różnych perypetiach i wygnaniach, powraca do Canterbury, gdzie zostaje aż do śmierci. W 1720 roku papież Klemens XI ogłasza go Doktorem Kościoła.

Dzięki takim dziełom jak *Monologium*, *Proslogion*, *De libertate arbitrii*, *De veritate*, *De processione Spi-*

ritus Sancti etc., św. Anzelm znany jest przede wszystkim filozofom i teologom. Jego traktaty, choćby takie jak *Cur Deus homo*, potwierdzają niezwykle bogactwo myśli średniowiecznej. Wielkość Anzelma polega na fakcie, iż jego refleksja znaczy w rzeczywistości początek nowego sposobu myślenia o Bogu. Bazując na dziedzictwie patrystycznym, Średniowiecze, od VI do XI wieku, mówiło o Bogu nie tylko opierając się na Biblii, ale także używając języka biblijnego jako języka teologii. Dlatego teologię średniowieczną można by było ostatecznie sprowadzić do egzegezy biblijnej. *Doctor Magnificus* natomiast używa w teologii, po raz pierwszy w sposób zdeklarowany, rozumu. Stara się on zrozumieć tajemnice wiary, i aby mówić o Stwórcy posługuje się językiem logiki: *intelligo ut credam et credo ut intelligam*, «muszę rozumieć, żeby wierzyć i muszę wierzyć, żeby zrozumieć». Z tego powodu dzieła Anzelma cieszą się wielkim zainteresowaniem znawców filozofii i teologów aż do naszych czasów¹.

¹ W Polsce zainteresowanie Anzelmem z Canterbury ze strony historyków filozofii zostało potwierdzone przez międzynarodową konferencję zorganizowaną we wrześniu 1996 roku, przy współpracy KUL-u na temat: „Święty Anzelm, Biskup i myśliciel”. Materiały z konferencji pod redakcją R. Majerana i E. I. Zielińskiego [w:] *Saint Anselm. Bishop and thinker*, RW KUL, Lublin 1999.

Zdecydowanie mniej znane są natomiast anzelmiańskie *Orationes et Meditationes*, w których rozwinęty został temat mistyczny miłości do Boga. Ojciec Scholastyki modli się w nich szczerze i inteligentnie, oraz uczy modlitwy, szukając zawsze doświadczenia Boga. Jego myśl duchowa jest w swej istocie tradycyjna i czasem zdradza wpływ św. Grzegorza czy św. Augustyna, niemniej jednak widać w niej już nutę osobistą i akcent nowej wrażliwości. W swoich pismach duchowych Biskup Canterbury używa też nowych środków literackich, które czynią z jego modlitw prawdziwe arcydzieła retoryki. Przez ich wyrazistość emocjonalną i ich głęboko osobisty charakter, który wypływa ze świadomej introspekcji, z autorefleksji i zainteresowania psychologią wnętrza, jego dzieła znaczą moment zwrotny w literaturze religijnej Średniowiecza. Są one wyrazem nowej formy duchowości, która bardziej uwypukla emocjonalne nabożeństwo do człowieczeństwa Chrystusa.

Modlitwy prywatne i teksty pobożności Średniowiecza łacińskiego, opracowane przez Jean-François Cottiera i wydane w roku 2001 przez belgijskie wydawnictwo BREPOLS, ujmują właśnie te aspekty, zwracając na siebie uwagę przede wszystkim studiujących

retorykę i teologów duchowości, ale także innych czytelników, którzy żywią głębsze zainteresowanie XI i XII wiekiem cywilizacji łacińskiej.

Książka Cottiera została opublikowana w ramach kolekcji kierowanej przez G. Freyburger e L. Pernot, zajmującej się problemami retoryki religijnej, która stawia sobie za cel studiowanie języka w kontakcie z tym, co boskie. Kolekcja ta zajmuje się w sposób szczególny formami komunikacji z bóstwem, różnymi środkami wyrazu świadomości i uczuć religijnych, udostępniając instrumenty i otwierając nowe drogi do lepszego zrozumienia retoryki religijnej i religii. Autor, profesor Uniwersytetu Sophia-Antipolis w Nicei, absolwent Katolickiego Uniwersytetu w Lovanium oraz Sorbony, specjalista chrześcijańskiej literatury łacińskiej od późnej Starożytności aż do Renesansu, proponuje w swoim dziele wydanie krytyczne tekstu łacińskiego i tłumaczenie francuskie tekstów modlitw przypisywanych św. Anzelmowi z Canterbury.

Wiadomo, bowiem, że piękno i głębia modlitw anzelmiańskich tak bardzo fascynowały zarówno współczesnych, jak i sukcesorów Biskupa Canterbury, iż były często przepisywane i kopiowane. Wzbogacano przy tym zbiór podstawowy Anzelma o inne teksty mo-

dlitw, podobnych w charakterze i formie, powiększając znacznie zbiór oryginalny, uważany za zbyt krótki. W pierwszej połowie XX wieku, dzięki wysiłkowi André Wilmarda, który bazując na źródłach, zdołał powoli określić kształt oryginalnego zbioru Anzelma, została też zidentyfikowana większa część modlitw, które krążyły pod jego imieniem². François de Sales Schmitt opublikował dwadzieścia trzy teksty autentyczne *Orationes siue Meditationes* św. Anzelma, razem z *opera omnia*³.

Studium Cottiera poddaje zatem pod uwagę czytelników kolekcję apokryfów anzelmiańskich, ograniczaną do pism z XI i XII wieku, uznanych za część najbardziej interesującą pod względem jakości i wyboru tekstów, w porównaniu z innymi analogicznymi, lecz późniejszymi tekstami tego samego zbioru, ocenianymi jako bardziej zróżnicowane i o mniejszej wartości. Znaczenie tego dzieła polega na fakcie, iż oprócz sztywnego i trochę sztucznego wydania Gerberon-Migne⁴ w Patrologii Łacińskiej, *ensemble* tych tekstów nie

² *Le recueil de prières adressé par saint Anselme à la comtesse Mathilde, Auteurs*, 11, p. 162 ss.

³ *Sancti Anselmi Cantuariensis archiepiscopi opera omnia*, 2 t., 6 vol., Stuttgart-Bad Canstatt 1968. *Le Preghiere e Meditazioni si trovano nel vol. III*, pp. 3-91.

⁴ PL 158, coll. 709-820, 855-1016.

został nigdy wydany ani przetłumaczony.

Wydanie Cottiera jest wyposażone we wprowadzenie, zwarte i kompletne, które na początku wprowadza czytelnika w kontekst polityczno-religijny świata, w którym żył św. Anzelm: w stosunki między Anglią a Normanami, w sprawę reform religijnych i politycznych Biskupa Canterbury, a także w duchowość i teologię XI i XII wieku, szczególnie tą anzelmiańską. W drugim rozdziale introdukcji autor ilustruje rozwój literatury pobożnościowej epoki od jej początków, i uwypuklając nowość *Modlitw i Medytacji*, podaje ich charakterystykę: konstrukcje oratorskie, formy, metody, czy też użyte struktury retoryczne.

Trzeci rozdział wprowadzenia poddaje pod uwagę czytelnika historię zbiorów modlitw anzelmiańskich. Wychodząc od części autentycznej, poprzez świadectwa i listy Anzelma, czytelnik zostaje wprowadzony w *iter* formowania się zbiorów pseudo-anzelmiańskich, aż do wydań nowożytnych, zilustrowany za pomocą tabeli i zestawień, oraz typologii apokryfów XII wieku. Autor kończy rozdział konkordancją modlitw autentycznych i apokryfów w różnych edycjach: tej autorstwa Gerberona, powtórzonej w wydaniu Patrologii Łacińskiej, oraz tych Schmitta i

Cottiera, a także tabelą edycji aż do czasów dzieła Migne'a z roku 1864. Cottier zamieszcza poza tym wykaz apokryfów przypisywanych Anzelmowi, a pochodzących z kręgów anzelmiańskich.

W ostatnim rozdziale introdukcji zostały wyjaśnione zasady i charakterystyka aktualnego wydania krytycznego Cottiera, oraz zasady ortograficzne i podział tekstu.

Wydanie krytyczne tekstu łacińskiego i tłumaczenie francuskie modlitw i medytacji, które zajmuje część centralną książki, zostało podzielone na trzy części: w pierwszej zebrane są teksty mnicha Raula, w drugiej modlitwy dodane do tych napisanych przez Anzelma i Raula, i w trzeciej zawarte są inne teksty pobożnościowe dodane do antologii Anzelma, a które nie zawierają zbioru Raula. Wśród nich znajduje się duża część modlitw zachowanych w apokryficznym *corpus Modlitw i Medytacji*. Każda część edycji tekstów poprzedzona jest krótkim wprowadzeniem, które odwołuje się do manuskryptów używanych w danej części. W przypisach do tekstu łacińskiego są podane inne warianty tekstu, zależnie od manuskryptów. Na końcu książki Cottier podaje obfitą biografię podzieloną na cztery części: 1) indeks cytatów biblijnych, antycznych i średniowiecznych; 2) indeks imion antycznych i średniowiecznych; 3)

indeks imion współczesnych; oraz
4) indeks manuskryptów.

Modlitwy i medytacje przypisywane św. Anzelmowi z Canterbury są szczególnie znaczącym świadectwem przemian, jakie zachodziły w formie i treści zachodniej duchowości średniowiecznej od XI wieku, i które przez swoją różnorodność i mieszaninę orygi-

nalności i stereotypów, ukazują wielkie bogactwo rodzaju literackiego, do dziś mało znanego, a który wart jest zainteresowania. Edycja krytyczna J-F. Cottiera jest zatem ważnym instrumentem do pogłębienia nie tylko różnych aspektów retoryki w literaturze religijnej Średniowiecza, ale także samej duchowości.

Marek Kotyński CSsR

Ks. Janusz Mastalski, *Zasady edukacyjne w katechezie*,
WN PAT, Kraków 2002, stron 406

Jan Paweł II na spotkaniu z katechetami i nauczycielami religii w Roku Jubileuszowym (9-10 XII 2000) powiedział m.in.: „Katecheta ma być głosem, który odsyła do Słowa, przyjacielem, który prowadzi do Oblubieńca (...) Któż z nas nie dziękuje Bogu za dobrego katechetę, księdza, zakonnicę, świeckiego - wobec którego ma dług wdzięczności za pierwszy, systematyczny i porywający wykład chrześcijańskiego misterium?”

W trosce o takiego katechetę, który będzie i świadkiem, i mistrzem, i przyjacielem, i pośrednikiem w drodze do spotkania z Chrystusem, podjął ks. dr J. Mastalski swoje żmudne i czasochłonne

badania nad edukacyjnymi zasadami, które stanowić mają o skuteczności przesłania Dobrej Nowiny. Wyniki badań zostały opublikowane w książce pt. *Zasady edukacyjne w katechezie*.

Rozdział I książki poświęcił autor analizie literatury przedmiotu. Po wyjaśnieniu podstawowych terminów, takich jak: zasada, aktywizacja, aktywność, wychowanie oraz wszechstronne kształcenie, Habilitant dokonał krytycznego omówienia wszystkich dostępnych opracowań dotyczących zarówno zasad nauczania jak i wychowania. Ale autor nie ograniczył się tylko do naukowej krytyki tam gdzie była taka potrzeba, przed-